

## הרב מרדכי ברויאר

### תורה עם דרך ארץ בימינו

יחס ההלכה ללימודים אקדמיים

(א)

שיטת תורה עם דרך ארץ, המיוחסת לאא"ז הרב רש"ר הירש זצ"ל, הצילה בשעתה את יהדות גרמניה מן ההתבוללות ומן השמד. מכוחה ומכוח כוחה נתקיימה אחר כך יהדות התורה בכל מערב אירופה, באמריקה, בארץ ישראל ובארצות אחרות. ואילו היום נאבקת שיטה זו על חייה. נראים הדברים, כאילו אין בה עוד צורך להצלת היהדות, אלא היא עצמה זקוקה להצלה. רוח גדולי התורה איננה נוחה מן השילוב של תורה עם דרך ארץ. ולפיכך כל הרוצה לחיות חיי תורה שלמים – על פי הוראת חכמי ישראל – מקדיש את חייו לתורה בלבד ומתרחק מ"דרך ארץ" והדומה לו. ואכן זו היא דרכם של צעירים רבים מכל החוגים של היהדות הנאמנה. הוריהם חינוכו אותם לתורה עם דרך ארץ – ואילו הם בועטים במורשת אבותיהם ויושבים באהלה של תורה בקדושה ובטהרה. וכך מתקבל הרושם כאילו איכשר דרא, ושוב אין צורך באותה "הוראת שעה", שנאמרה כאילו לשעתה, ולא לעתיד לבוא.

אם נבוא לדון בתופעה זו ובמשמעותה העיונית והמעשית יהיה עלינו להגדיר תחילה את עצם המושג של "תורה עם דרך ארץ"; אלא שדבר זה כמעט מן הנמנע. שהרי שיטת "תורה עם דרך ארץ" נתפרשה בדרכים רבות, וגדולי תורה ומדע נתנו לה משמעויות שונות ומגוונות. אי אפשר לדון בכל המשמעויות הללו במסגרת מאמר אחד. משום כך נדון כאן רק במשמעות המצומצמת ביותר של "תורה עם דרך ארץ" – בחינת תפסת מועט תפסת. וננסה לברר את השאלה, אם ראוי לעודד צעירים ללמוד באוניברסיטה כדי ללמוד שם מקצוע המפרנס את בעליו.

במבט ראשון נראים הדברים, שאין ראוי כלל להעלות שאלה זו. שהרי לימוד מדע – כל עוד איננו בגדר "מינות" – יכול להיות אסור רק משום ביטול תורה. אולם הכל יודעים, שלימוד אומנות הוא בגדר מצוה, והעוסק במצוה איננו נחשב מבטל תורה. ולפיכך ההיתר ללמוד מקצוע באוניברסיטה

תורה עם דרך ארץ בימינו, יחס ההלכה ללימודים אקדמיים

נראה פשוט וברור; אין הוא טעון שאלת חכם, אלא הוא מותר מאליו – כביעתא בכוחא.

### (ב)

ואכן תפיסה זו באה לידי ביטוי ברור בתשובתו של ר' אלחנן וסרמן הי"ד, המודפסת בקובץ שיעורים חלק ב סימן מז. לדעתו, מי ש"לומד חכמה חיצונית כדי להתפרנס ממנה אין שום איסור בזה, ולימוד אומנות כדי להתפרנס הוא מצוה". זאת, כמובן, בתנאי, ש"הלימוד אינו מביא לקריאה בספרי מינות" או "להתחבר לנוכרים". הוא מאריך שם בדברים כדי להוכיח, שהיתר הזה מוסכם על דעת הכל; ומעולם לא נחלק איש בדבר, שיותר ללמוד אומנות כדי להתפרנס ממנה. והדברים אמורים גם לדעת רבי נהוראי, האומר "מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה" (משנה קידושין סוף פ"ד). שכן רבי נהוראי דן רק באדם, הרואה "בבנו שנפשו חשקה בתורה והוא מוכשר להיות גדול בתורה". אך "אי אפשר לומר בדעת רבי נהוראי, ששום אדם לא יתעסק באומנות רק בתורה לבדה, כי הוא דבר שאי אפשר קודם ביאת המשיח, וקרא כתיב 'ואספת דגנך, הנהג בהן מידת דרך ארץ'".

אולם כל הדברים האלה אמורים רק באדם, הלומד מדע לצורך אומנות – כדי להתפרנס הימנה. אין הם אמורים באדם הלומד מדע "לשמו" – לשם השכלה גרידא. לימוד מסוג זה מותר רק דרך עראי, ולא דרך קבע. וכן כתב רמ"א ביורה דעה סימן רמו סעיף ד: "מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות". והלכה זו מוסברת יפה; שכן "תכלית כל הבריאה היא התורה לבדה"; ולפיכך אין ראוי לעסוק דרך קבע אלא בתורה בלבד. ואילו הלומד שאר חכמות דרך קבע כבר נתן להן "חשיבות כחשיבות התורה"; כבר "נראה מדעתו שהן תכלית בפני עצמן – וזהו נגד דעת תורה".

ולפיכך הוא קובל מרה על יהדות גרמניה, שדרשה גם מן הרבנים "שיהיו ד"ר לפילוסופיה". שהרי הרבנים אינם זקוקים ללימודים אקדמיים לצורך פרנסתם. נמצא, שהם לומדים מדע לשמו – לצורך השכלה גרידא; והם עוסקים בלימוד זה דרך קבע, ולא רק באקראי. ודבר זה לא הותר מעולם.

1. הרב שמעון שוואב שליט"א פנה לפני למעלה מחמישים שנה אל גדולי ליטא ופולין ושאל אותם, אם מותר ללמוד מדע כללי. ארבעה מגדולי ישראל השיבו לו תשובות מפורטות; ותשובות אלה מועתקות ונידונות בספר "שערי תלמוד תורה" מאת הרב פרוץ יהודה לוי, ירושלים תשמ"ב. כאן נדון רק בשתיים מן התשובות הללו שהן ברורות וחדמשמעיות ביותר – ויחד עם זה גם מתנגדות זו לזו באופן קיצוני.

שכן "כמו שצריך ללמוד תורה לשמה כן בשארי לימודים צריך ללומדן דווקא שלא לשמן, אלא לעשותן קרדום לחפור בהן".

משום כך הרי הוא פונה בקריאה גדולה אל יהדות גרמניה: "ראשית כח התיקונים צריך להיות במינוי הרבנים כי כולא גופא בתר רישא גריר. תחח אשר עד עתה דרשו מהתלמידים להיות רבנים שילכו לאוניברסיטה, עליהם לדרוש מהם מעתה שלא ילכו לאוניברסיטה, וכל המרבה בתורה ויראח אלקים משובח, ולא המרבה בפילוסופיה, וכן בחינוך הבנים לא יבקשו להב אומנות הבאה על ידי קריאה בספרי מינות".

ונראים הדברים, שהוראה זו לא באה רק לתקנת הרבנים – כדי להציי אותם מאיסור לימוד מדע לשמו – אלא היא באה לתקנת הכלל כולו. שכ עצם העובדה, שגם הרבנים נדרשים ללמוד מדע, כבר יש בה כדי להוכיח מהו לימוד המדע גם בעיני שאר כל העם. אף הם אינם לומדים מדע רק לצורך אומנות ופרנסה, אלא המדע נראה בעיניהם תכלית בפני עצמה; וראו לו לכל אדם לקבוע עיתים ללימוד מדע, כדרך שדבר זה הוא חובה עי הרבנים. ובכך נתרערר כל ההיתר של לימוד מדע גם לפשוטי ההידויות שהרי גם הם – כמוהם כרבנים – אינם לומדים רק לצורך פרנסה, אלא הנ עוסקים במדע גם לצורך השכלה והרחבת אופקים; ודבר זה לא הותר מעולנ אלא באקראי בעלמא, ולא דרך קבע.

אולם ברור גם מדברים אלה, שעצם ההיתר ללמוד מדע – לצורך פרנסו גרידא – איננו מוטל בספק כלל. כי רק הרבנים נדרשים "שלא ילכ לאוניברסיטה"; ואילו שאר כל העם מוזהרים רק ש"לא יבקשו להם אומנוו הבאה על ידי קריאה בספרי מינות". אך מותר להם "ללכת לאוניברסיטה" כדי ללמוד שם מדע המפרנס את בעליו בכבוד.

## (ג)

דברים אלה ברורים ופשוטים, והם נראים כמעט מובנים מאליהם. אף על פ כן אין הם מוסכמים על דעת הכל; שכן חלק עליהם ר' ברוך בר ליבוביץ בספו ברכת שמואל סימן כז במסכת קידושין. ונביא כאן את תמצית דעתו<sup>1</sup>.

2. יש שם דיון רחב בגדר מצוות תלמוד תורה ודיניה. כאן נביא רק את האמור שם (אוו ח) על לימוד שאר חכמות, שרק הוא נוגע לענייננו. אולם נעיר כאן הערה על האמו שם באות ד. הוא מביא שם את דעת הר"ן, ששבועה חלה במי שנשבע ללמוד תורה – אף על פי שהוא חייב ללמוד מדאורייתא יומם ולילה – כדרך ששבועה חלה במ שנשבע לאכול חצי שיעור נבלה. ומכאן מוכיח ר' ברוך בר, שמצוות תלמוד תורו איננה מצוה חדשה כל רגע ורגע – כדוגמת מצוות ציצית – אלא זו היא מצוה אחח ששיעורה הוא כל היום. ולפיכך שבועה חלה על הלימוד של מקצת היום – הנוסף ע

עיקר חידושו של ר' ברוך בר הוא בפירוש החדש שהוא נותן לדברי הרמ"א שהובאו לעיל. כי הרמ"א אוסר ללמוד שאר חכמות דרך קבע. אך לדעת ר' אלחנן וסרמן, הרי איסור זה נוהג רק במי שלומד מדע לשמו, ואין הוא נוהג במי שלומד מדע לשם אומנות ופרנסה. ואילו לדעת ר' ברוך בר זה איסור מוחלט, האמור בלא תנאי. כי הלומד את חכמת האומות דרך קבע כבר מגלה בדעתו שהיא "חשובה בעיניו להתפאר בה", "דיש לאותו האיש עוד דבר חשוב בלב". כי אין די בתורה כדי להגיע לשלמות רוחנית, אלא גם המדעים מביאים לידי "השכלה והשלמה אנושית", ו"כדאי לכל איש ישראל לשאת ולתת בהם".

והואיל ולימוד מדע דרך קבע הוא איסור גמור, הנוהג בלא תנאי, שוב אין הוא ניתן גם במי שלומד מדע לשם אומנות. כי העוסק באומנות רק פטור מללמוד תורה בשב ואל תעשה, אך לא הותר לו לעבור עבירה בקום ועשה. וכדרך שאין אדם רשאי לגזול לצורך פרנסתו, כך אין הוא רשאי ללמוד מדע דרך קבע לצורך פרנסתו. והצד השווה שבשני אלה, שהם איסורים הנעשים על ידי מעשה פעיל – בניגוד לתלמוד תורה, המתבטל על ידי הימנעות מפעולה.

נמצא, ששני הגדולים האלה חלוקים בפירוש דברי הרמ"א, אם הם אמורים רק במי שלומד מדע לשמו, או הם אמורים גם במי שלומד מדע לצורך פרנסתו. אולם קשה מאוד להבין לפי זה את משמעות המחלוקת הזאת. שהרי דברי הרמ"א אמורים דרך סתם, ואין הם מוכיחים לא כדברי זה ולא כדברי זה. משום כך נראה, שהמחלוקת איננה מחלוקת של פרשנות, אלא זו מחלוקת של סברה. וכל אחד משני החכמים האלה קבע את דעתו על פי הסברה שהיתה מקובלת עליו – ועל פי הסברה הזאת הוא פירש אחר כך את דברי הרמ"א.

#### (ד)

קל מאד להבין את הסברה שקבעה את דעתו של ר' אלחנן וסרמן. שהרי הטעם של איסור לימוד מדע דרך קבע מפורש בדבריו בבהירות יתירה. כל

הלימוד של קריאת שמע – כדרך שהיא חלה על חצי שיעור של נבלה. אולם אלה הם דברי תימה. כי הר"ן לא הישווה את הלימוד של מקצת היום לאכילת חצי שיעור; אלא הוא בא רק לומר, ששבועה חלה על מצוה הנלמדת רק מדרשה. משום כך היא חלה על מי שנשבע לאכול חצי שיעור נבלה, שהרי איסור אכילת חצי שיעור נלמד רק מדרשה. ובדומה לכך היא חלה על לימוד התורה במקצת היום; שהרי מצוות תלמוד תורה המפורשת במקרא מתקיימת על ידי קריאת שמע שחרית וערבית; ואילו המצוה ללמוד שאר כל היום נלמדת רק מדרשה: "ושננתם – שיהיו דברי תורה מחודדים בפיו" וכו'.

איש מישראל חייב לעסוק בתלמוד תורה דרך קבע; ואם הוא עוסק דרך קבע גם בלימוד המדעים, כבר נתן להם "חשיבות כחשיבות התורה". ובכך כבר גילה את דעתו, שאין די בלימוד התורה כדי להשיג שלמות אנושית, אלא יש צורך גם בלימוד המדע; ורק מי שעוסק בתורה ובמדע כאחד, יהיה שלם מבחינה רוחנית ומוסרית.

ועל פי דברים אלה הרי כמעט מובן מאליו שאיסור זה איננו יכול לחול על מי שעוסק במדע לצורך פרנסה. שכן בעצם העובדה הזאת – שהוא לומד מדע לצורך פרנסתו בלבד – כבר גילה את ההבדל שבין תורה למדע. שהרי הוא עוסק בתורה "לשמה", אף על פי שאין לו מתלמודו כל תועלת חומרית. כי התורה נותנת תוכן לחייו, והיא דרושה לו לשלמותו האנושית; כנגד זה הוא עוסק במדע רק "שלא לשמו", משום שהוא זקוק לו לפרנסתו החומרית; ואילמלא הצורך בפרנסה, לא היה עוסק בו כלל. ובכך כבר ביטא את כל ההבדל העקרוני שבין תורה למדע. והעובדה, שהוא עוסק בשניהם דרך קבע, אין בה כדי לבטל את ההבדל הזה; שהרי שני עיסוקים אלה אינם שווים בערכם. כי הוא עוסק בתורה דרך קבע – כדי לתת לחייו משמעות רוחנית; והוא עוסק במדע דרך קבע – כדי לקיים את חייו מבחינה חומרית.

אולם נראים הדברים, שאפשר להבין את דעתו של ר' אלחנן וסרמן גם בדרך אחרת, פשוטה עוד יותר. כי לא רק הטעם של איסור לימוד מדע דרך קבע בטל מאליו במי שלומד לפרנסתו, אלא עצם המושג של לימוד מדע דרך קבע איננו יכול להתקיים במי שלומד לשם פרנסה. שהרי כלל גדול הוא בידינו, שחייב אדם לעשות את תורתו קבע ואת מלאכתו עראי<sup>3</sup>. אולם "עראיות" המלאכה ו"קביעות" התורה אינן תלויות כלל במספר היחסי של השעות שהוא מקדיש לזו ולזו. שהרי יש אדם הנאלץ להקדיש למלאכתו את רוב שעות היום, ונותר לו רק זמן מועט ללימוד תורה – ואף על פי כן יכול הוא לראות את עצמו כמי שעושה את תורתו קבע ואת מלאכתו עראי, כי המלאכה המקיימת את חייו החומריים טפלה לתורה המפרנסת את חייו הרוחניים. ולפיכך כאשר הוא עוסק במלאכתו במקום עבודתו, אין הוא שווה שם דרך קבע; אלא הוא משול לאדם שגלה מביתו, ואינו מוצא מנוח לכף רגלו. ורק בשעות הערב הוא בא אל המנוחה ואל הנחלה, כאשר הוא קובע את עצמו באהלה של תורה. כאותו בר בי רב דחד יומא, הוא נודד כל היום ממקום למקום – על מנת להגיע לעת ערב למחוז חפצו ולשמוע את דבר ה'; ושקולה בעיניו שעה קלה של ישיבה קבועה בבית ה' כנגד כל השעות הרבות שהוא בילה בדרכים בלא שלווה ובלא קבע ובלא מנוחה.

מעתה, כל האמור במי שעוסק בפרנסה אמור מאליו גם במי שלומד לצורך

3. ראה ברכות לה ע"ב, יורה דעה סימן רמו, סעיף כא, הגהת הרמ"א.

פרנסה. ומבחינה זו אין כל הבדל בין מי שלומד מלאכת כפיים לבין מי שלומד מקצוע אקדמי; שהרי שניהם כאחד מתכוונים רק ללמוד מקצוע המפרנס את בעליו בכבוד. ולפיכך אפילו הם שוהים כל היום בבית תלמודם – השוליה בבית המלאכה והסטודנט באוניברסיטה – הרי הם עושים שם דרך עראי בלבד. שהרי כל מגמתם בלימוד המקצוע היא רק לקיים את חייהם החומריים. אך הם יודעים יפה שהחיים החומריים טפלים לחיים הרוחניים. ולפיכך אין הם קובעים להם מקום בבית הזה, שהם לומדים בו לקיים את גופם; אלא נפשם כלתה לבית המדרש, הנותן לחייהם את התוכן הרוחני. רק בבית המדרש הם מוצאים מרגוע לנפשם, ורק שם הם יושבים במנוחה ובקביעות. נמצא, שלעולם הם לומדים תורה דרך קבע – אפילו הם פנויים לתלמוד תורה דק לזמן מועט; ולעולם הם לומדים מקצוע דרך עראי – אפילו הם טרודים בלימודים ובבחינות רוב שעות היום.

ועל פי הדברים האלה מובנת יפה שיטתו של ר' אלחנן וסרמן. שהרי דברי הרמ"א יכולים להיות אמורים רק במי שלומד מדע לשמו; כי רק הלומד מדע לשמו יכול לעסוק בתלמודו דרך קבע. ולפיכך עליו אומר הרמ"א, שראוי לו לאדם לעסוק דרך קבע רק בתורה, ובה בלבד; ואם רצונו לעסוק גם במדע לשמו – לשם עצם השגת הידיעה המדעית – יעסוק בו רק דרך עראי. כנגד זה אין הרמ"א יכול להגביל שום הגבלה למי שעוסק במדע לצורך פרנסה; שהרי כל העוסק במדע לצורך פרנסה – מאליו הוא עוסק בו רק בדרך עראי. ואי אפשר לאסור את הלימוד הזה דרך קבע; שהרי עצם המושג של לימוד מדע דרך קבע לצורך פרנסה הוא מושג הסותר את עצמו.

#### (ה)

קשה הרבה יותר להבין את דעתו של ר' ברוך בר. שהרי הטעם של לימוד מדע דרך קבע מפורש גם בדבריו בבהירות יתירה: אסור לאיש ישראל "להיות מתרפק לאהוב לימוד זר", ולראות בו "דבר חשוב"; ואסור לו להעלות על הדעת, "שיש עוד השכלה והשלמה אנושיות" זולת התורה. והרי הוא מדגיש וחוזר ומדגיש, שאיסור זה איננו נדחה מפני הצורך בפרנסה, "דאדרבא זה גרע יותר, דעושה ביטול תורה בידיים ומסיר את התורה מלבו וגם נהנה מהעבירה". אולם קשה מאוד להבין את הדברים האלה. כי הלומד מדע לשם אומנות איננו מתרפק לאהוב לימוד זר; שהרי אין הוא מחשיב אותו כהשכלה רוחנית, אלא הוא רואה בו רק מקור של פרנסה חומרית; ודבר זה לא נאסר מעולם. נמצא, שאין אנחנו זקוקים לומר כאן, שהאיסור ללמוד מדע דרך קבע ידחה מפני הצורך בפרנסה; אלא אנחנו אומרים, שהאיסור בטל מאליו במי שלומד דרך קבע לשם אומנות – מפני שטעמן בטל.

וקשה בייחוד להבין את סוף דבריו באותו דיון. אחרי שהדגיש פעמים רבות, שאסור לייחס למדע ערך של השכלה, הרי הוא מסיים במלים אלה: "ופן יאמרו הלומדים החכמות דאין כוונתם ללמוד החכמות לשם חשיבות והשכלה רק כמו החייט במחטו והבלבל בקולמוסו, זהו כבר נפסק בהרמ"א הדין דרך מי שלומד בהחכמות באקראי בעלמא, אבל מי שלומדה בקביעות הרי הוא ביטול תורה". אולם קשה מאוד להבין את הדברים האלה. שהרי נראה מהם, שהאיסור ללמוד מדע דרך קבע הוא מילתא בלא טעמא, כעין גזירת הכתוב של הרמ"א; ולפיכך הוא נוהג גם במי שלומד לשם אומנות, אף על פי שהלה איננו מתכוון "ללמוד החכמות לשם חשיבות והשכלה רק כמו החייט במחטו והבלבל בקולמוסו". אך לפי זה קשה מאוד להבין, מה ראה להדגיש בתחילת דבריו, שאסור ללמוד מדע דרך קבע לשם אומנות – משום שאסור לייחס למדע כל חשיבות; שהרי מסוף דבריו מתברר, שטעם זה כלל איננו קיים במי שלומד לשם אומנות – והאיסור נוהג גם בלי הטעם הזה.

אולם לכשנדקדק בדבר נמצא, שדברי ר' ברוך בר יכולים להיות מובנים יפה. ולא עוד, אלא יש בהם אמת גדולה על טיבו של לימוד המדע. ולפיכך כל הבא לסמוך על פסקו המיקל של ר' אלחנן וסרמן חייב לתת דעתו לאמת זו, שאיננה ניתנת להכחשה.

כבר אמרנו לעיל, שיש צד שווה בין השוליה הלומד מלאכת כפיים לבין הסטודנט הלומד מקצוע אקדמי; שהרי שניהם כאחד מכשירים את עצמם לעבודה המפרנסת את בעליה. אולם נראים הדברים, שיש ביניהם גם הבדל מהותי. כי הלומד מלאכת כפיים נותן דעתו רק לתועלת המעשית של לימודיו. ואם יתברר לו בסוף לימודיו, שהוא למד מקצוע שאין לו ביקוש בשוק, הרי כל לימודיו היו לשווא. כנגד זה סטודנט הלומד באוניברסיטה איננו רואה את לימודיו באור זה. כי רק הירוד שבתלמידים נותן כל מעייניו לתעודה המבטיחה את פרנסתו; ואילו בני עלייה, והם רבים, לומדים מדע כדי לקנות חכמה. שהרי החכמה תחיה בעליה, והיא מאירה את רוחו, אפילו אין היא מקיימת את גופו. ודרכו של חכם להתפאר בחכמתו, אפילו אין לו ממנה כל תועלת חומרית. אמת, גם אלה אינם לומדים מדע "לשמו"; ואילמלא התואר שביבטיח את קיומם החומרי, לא היו יכולים להתפנות ללמוד. אולם התועלת החומרית שהם מפיקים מלימודיהם איננה בעיניהם אלא כעין "שכר בטלה"; היא מפצה אותם על הפסד הזמן, המונע אותם מלדאוג לקיומם החומרי. אולם לא זו היא תכלית לימודיהם, ולא לשם כך הם עושים ימים וילות במחקריהם; אלא הם לומדים מתוך אהבת החכמה. אהבה זו איננה תלויה בדבר, והיא תנאי להצלחתם בלימודיהם. שכן רק מי שלומד מתוך תשוקה לדעת, יהיה איש מדע ראוי לשמו – וגם ההצלחה

החומרית מובטחת לו. כנגד זה מי שלומד רק לשם פרנסה, לא יזכה לחכמה – וגם הפרנסה לא תתקיים בידו.

נמצא, שעצם המושג של לימוד מדע לשם אומנות הוא פיקציה שאין לה כל אחיזה במציאות; ואי אפשר לבסס עליה שום פסק הלכה. הגע בעצמך: רב יתיר לאיינשטיין לעסוק בתורת היחסות, משום שהוא זקוק לכך לפרנסתו! הרי אין זו אלא אחיזת עיניים, הערמה שאין בה ממש. יעידו רבבות החוקרים המקדישים את חייהם למחקרים ומשתעשעים בחכמתם: איש מהם לא יעסוק במדע, אם אין פרנסתו מובטחת לו; אף על פי כן איש מהם איננו חוקר לשם פרנסה, אלא מתוך אהבת החכמה בלבד.

משום כך אמר ר' ברוך בר, שאי אפשר להתיר לימוד מדע דרך קבע אפילו לשם אומנות. כי הוא היטיב להבין את טיבו של המחקר המדעי: לעולם אין הוא נעשה לשם פרנסה, אלא רק מתוך אהבת החכמה. אולם אדם מישראל איננו יכול לאהוב את חכמת האומות, שהרי אין היא מוסיפה לו כלום. אין הוא מוצא בה עניין, קל וחומר שאין הוא יכול להתפאר בה. כי החכמה היחידה שישראל יכולים להתהלל בה היא "השכל וידוע אותי" (ירמיה ט, כג). וחכמה זו כתובה רק בתורה, שכל איש ישראל מצווה על תלמודה. בתורה הוא ילמד לדעת את ה', להידיבק במידותיו, לעשות חסד משפט וצדקה; שם הוא יקנה את השלמות הרוחנית והמוסרית, שהיא משאת נפשו היחידה של כל אדם בישראל. ואילו שאר כל החכמות אין בהן משום "השכלה והשלמה אנושיות, שאם היה עוד השכלה בעולם אז היה השי"ת נותנה לנו על הר סיני". והואיל וחכמת האומות איננה מוסיפה דבר לשלמותו הנפשית של האדם, הרי קניינה איננו נחשב מעלה והיעדרה איננו בגדר חיסרון. ואפילו יהיה אדם סבור שהארץ היא מרכז היקום, וכל צבא השמים נע במעגלותיו מסביבה, עדיין הוא יכול להיות חכם כשלמה המלך ושלם כמשה רבנו. ומאידך גיסא, אפילו יהיה אדם בקי בשבילי דרקיע כגדול התוכנים של כל הדורות, אין הוא נחשב "חכם" יותר ממי שבקי בשבילי דנהרדעא. משום כך "איש מישראל אסור להיות מתרפק לאהוב לימוד זר כי אם את התורה הק' לבד"; שהרי כל "הלימודים הזרים" אינם תורמים דבר – לא לשלמות מידותיו ולא לדבקותו בה'; ורק אלה הם הקניינים שראוי לאיש ישראל לשאוף אליהם ולקנות אותם על ידי לימוד של קבע.

והואיל ואסור לאיש ישראל לייחס חשיבות לחכמת האומות, שוב אי אפשר להתיר ללמוד מדע אפילו לשם אומנות; שכן גם מי שמקיים את התנאי הזה, לומד לאמיתו של דבר, כדי להיות חכם או להיחשב חכם; ואילמלא היה סבור, שהשכלתו המדעית מוסיפה לו ערך וחשיבות ויוקרה, לא היה מקדיש לה את כל המאמצים הרוחניים של לימודיו האקדמיים. אולם עצם התפיסה הזאת, שהמדע מוסיף חשיבות לאדם, היא שנאסרה



בדברי הרמ"א. כנגדה אומר הרמ"א, שאסור ללמוד מדע דרך קבע; ויש בכלל האיסור הזה גם לימוד מדע לשם אומנות; שהרי גם זה הוא לימוד מדע לשמו; ואין הוא יכול להתקיים אלא במי שמעריך את המדע ומייחס לו חשיבות.

(ו)

על יסוד כל הדברים האלה עלינו לנסות עתה להבין את פסקו המיקל של ר' אלחנן וסרמן. שכן, אין ספק בדבר, שגם הוא ידע את מה שיודע לכל איש מדע, כי לימוד חכמה רק לשם פרנסה – בלי אהבת החכמה בצידה – הוא בגדר פסיק רישא. אף על פי כן הוא התיר ללמוד מדע לשם אומנות. ומוכח מכאן, שהוא לא ראה כל איסור בכך, שאיש ישראל "יתרפק לאהוב לימוד זר" ויאהב כל חכמה באשר היא חכמה. ומסתבר, שהוא לא הסכים לתפיסה, שחכמת האומות איננה חכמה שראוי להתפאר בה ולתהלל בה; אלא יש חכמה בגויים; וכל חכם הוא בכלל האמור בקבלה, שיתרון החכם מן הכסיל כיתרון האור מן החושך. וחז"ל ביטאו את הערכתם לחכמת האומות, כאשר תיקנו לתת שבח והודיה למי שנתן מחכמתו לבשר ודם. ולפיכך גם אדם מישראל שזכה לחכמה זו רשאי לשמוח בחלקו ולאהוב את מדעו. אלא שכל זה אמור רק בתנאי כפול ומכופל, שיידע להעריך את ההבדל המהותי שבין חכמת השכל האנושי לבין החכמה שנתגלתה לנו בתורת ה'. כי השכל האנושי יכול לחקור רק את העולם שהוא למטה מן השמש; הוא יכול לדבר על העצים ועל האבנים, על הבהמה ועל העוף, על הנהרות באפיקיהם ועל הכוכבים במסילותם. אולם בכל אלה הוא מכיר רק את העולם החומרי הניתן להבנת השכל; אך עדיין אין הוא יודע דבר על המשמעות האלוהית של הבריאה ועל תפקיד האדם בעולמו; עדיין לא קנה אפילו מעלה מוסרית אחת. עדיין לא למד לשלוט ביצריו ולעשות את הטוב ואת הישר שכן, עדיין אין הוא יודע את ה' ולא למד לדבוק בו ולהידמות למידותיו. כל המעלות האלה נקנות רק בעולם שהוא למעלה מן השמש, שהוא מקור מחצבתה של התורה. ולפיכך רק חכמת התורה נותנת תוכן ומשמעות לחכמת השכל האנושי. היחס שבין שתי החכמות האלה הוא כיחס החומר לרוח, לפי שהחומר הוא הבסיס לרוח, אולם רק הרוח נותנת משמעות לחומר. בדומה לכך אפשר לומר, שהיחס שבין חכמת התורה לבין חכמת השכל האנושי דומה בדיוק ליחס שבין תלמוד תורה לבין הפרנסה. כדרך שהפרנסה החומרית חייבת להיות טפלה לתורה הרוחנית, כן המדע האנושי חייב להיות טפל לתורה האלהית. משום כך אומר הרמ"א, שרק תורת ה' ראויה להיות נלמדת דרך קבע, ואילו המדע האנושי ראוי להיות נלמד רק באקראי

בעלמא. שכן, רק מי שמקיים את הסייג הזה, מבטא במעשיו את כל ההבדל המהותי שבין שתי החכמות האלה. כי התורה נובעת מן העולם הרוחני הנצחי – ואילו המדע נובע מן העולם החומרי העראי, ורק ההארה הבאה מעולם הנצח נותנת משמעות לעולם החולף.

אולם דברים אלה אמורים רק במי שלומד מדע לשמו, אולם כנגד זה מותר ללמוד מדע דרך קבע לשם אומנות. ואף על פי שאין ספק, שגם מי שלומד מדע לשם אומנות לומד, לאמיתו של דבר, מדע לשמו – ונמצא, שהוא לומד מדע לשמו דרך קבע – הרי אין בכך כלום. שכן בעצם העובדה, שהוא לומד תורה לשמה, אך לומד מדע רק לשם אומנות, כבר ביטא את כל ההבדל שבין שתי החכמות האלה. כי התורה נותנת משמעות לחייו, ובלעדיה אין חייו חיים. לפיכך אין הוא חושש כלל לאובדן הזמן שהוא מקדיש ללימוד התורה, אין הוא מבקש פיצוי על זמנו, ואף אין הוא זקוק ל"דמי בטלה". כנגד זה המדע איננו דרוש לו במוחלט, והוא יכול להתקיים בלעדיו. ולפיכך אם לא יפצו אותו על הפסד זמנו, לא יקדיש לו אפילו שעה אחת, ועל כל פנים לא יעסוק בו דרך קבע. ובעצם ההבדל הזה כבר ביטא בבהירות, שהתורה היא חייו ואורך ימיו, ואילו המדע הוא רק בגדר מותרות. ולפיכך מותר לו עתה לעסוק במדע גם דרך קבע. וכך בבד עם לימודיו לשם אומנות הוא רשאי לעסוק גם במדע לשמו. ושבח הוא לו אם גם יאהב את החכמה שהוא מקדיש לה את זמנו. שהרי כל חכמה היא תפארת ללומדיה, והיא מאירה את פני העוסק בה. וראוי לו לאדם לאהוב את החכמה שה' נתן לו בחסדו – ובלבד שישווה לנגדו תמיד את ההבדל שבין חכמה לחכמה: בין החכמה האנושית של המדע – לבין החכמה האלוהית של התורה. ואת ההבדל הזה הוא כבר ביטא בעצם העובדה, שהוא לומד מדע רק "לשם אומנות" – תמורת פיצוי על "אובדן זמנו".

(ז)

ועל פי הדברים האלה עלינו לבאר עתה את דברי הרמ"א, האוסר ללמוד מדע דרך קבע. נראה, שכל אחד משני החכמים האלה פירש את דברי הרמ"א על פי הסברה שהיתה מקובלת עליו. לדעת ר' ברוך בר אסר הרמ"א לייחס למדע חשיבות כלשהי. משום כך אסר ללמוד מדע דרך קבע, שהרי כל הקובע עיתים ללימוד המדע כבר מגלה, שהמדע חשוב בעיניו. אלא שעדיין יכול אדם לטעון, שטעם זה איננו נוהג במי שלומד מדע לשם אומנות; שהרי הלה איננו מתכוון "ללמוד החכמות לשם חשיבות והשכלה רק כמו החייט במחטו והבלבר בקולמוסו". ועל כך הוא משיב, ש"זהו כבר נפסק בהרמ"א הדין דרק מי שלומד בהחכמות באקראי בעלמא אבל מי שלומדה בקביעות הרי הוא

ביטול תורה". הווה אומר: הואיל והרמ"א אומר דרך סתם שמותר ללמוד מדע רק באקראי בעלמא, הרי מוכח, שהאיסור נוהג בכל אדם – כולל גם את הלומד לשם אומנות; ומכאן, שהרמ"א סבור שגם הלומד מדע לשם אומנות לומד, לאמיתו של דבר, מדע לשמו; ולפיכך גם הוא בכלל האיסור המבואר בדברי הרמ"א.

כנגד זה לא יכול היה ר' אלחנן וסרמן לפרש כך את דברי הרמ"א. שכן לדעתו, הרמ"א לא אסר לייחס למדע חשיבות של חכמה, אלא הוא רק אסר להשוות את חשיבותו של המדע לחשיבות התורה. משום כך לא היה יכול לפרש את דברי הרמ"א על פי המשתמע מסתימת לשונו – כאילו אסור ללמוד מדע דרך קבע אפילו לשם אומנות. שהרי הלומד מדע לשם אומנות כבר ביטא בבהירות את ההבדל שבין תורה למדע; כי הוא לומד מדע דרך קבע רק "לשם אומנות"; כנגד זה הוא לומד תורה דרך קבע לשמה ממש. משום כך נאלץ ר' אלחנן וסרמן לומר, כי דברי הרמ"א אמורים רק במי שלומד מדע לשמו ממש. כי הלה כבר הישווה את חשיבות המדע לחשיבות התורה, שהרי הוא לומד את שניהם דרך קבע לשמם ממש.

עוד אפשר לומר, שגם ר' אלחנן וסרמן פירש את דברי הרמ"א על פי המשתמע מסתימת לשונו, וגם לדעתו, אסר הרמ"א ללמוד מדע דרך קבע על כל אדם. אלא שהוא סבור, שדברים אלה אינם יכולים להיות אמורים כלל במי שלומד מדע לשם אומנות. כי לא רק הטעם של לימוד מדע דרך קבע בטל במי שלומד לשם אומנות, אלא עצם המושג של לימוד מדע דרך קבע איננו יכול להתקיים במי שלומד לשם אומנות. שכן כל הלומד מדע רק לשם אומנות כבר גילה, שהמדע טפל בעיניו לתורה. תדע שכן, שהרי הוא לומד מדע רק "לשם אומנות", כנגד זה הוא לומד תורה לשמה ממש. אולם אין דרכו של אדם לעסוק "דרך קבע" אלא בדבר שהוא עיקרי בעיניו, ואילו העיסוקים הטפלים נעשים תמיד "דרך עראי" – אפילו הוא קובע להם עיתים ונראים הדברים כאילו הוא עוסק בהם דרך קבע<sup>4</sup>. וכדרך שהעיסוק

4. על פי הדברים האלה אפשר להסביר את שיטת רבני גרמניה, שהיו ביניהם גם גדולי תורה – ואף על פי כן הסכימו לדרישת הקהילות ללמוד מדע דרך קבע שלא לצורך אומנות. כי הם ידעו בעצמם, שהמדע טפל בעיניהם לתורה, ובעצם הידיעה הזאת כבר הפך כל לימוד המדע ללימוד אקראי בעלמא. וכך מקובלני מבית אבא, שסבי, הרב ד"ר שלמה ברויאר זצ"ל, שכח את כל לימודי המדעים – מיד אחרי שקיבל את התואר האקדמי. דודי, ד"ר יצחק ברויאר ז"ל, היה אומר בדרך בדיחותא, שהוא למד ושכח בבחינת "כבולעו כן פולטו". משום כך אין ספק, שהוא מעולם לא למד מדע דרך קבע, אף שאי אפשר, שלא קבע לו עיתים, ולא עסק בו באופן הנראה כאילו הוא דרך קבע. מכל מקום, ר' אלחנן וסרמן חולק על השיטה הזאת, לדעתו, העראיות של לימוד המדע חייבת להיות נראית לעין ומוכחת מן המעשים, ואין די שהיא תהיה קבועה רק בלב. ודבר זה יכול להתקיים רק במי שלומד מדע לשם אומנות.

בפרנסה נחשב לעולם דרך עראי, אפילו הוא קובע לו עיתים, כן העיסוק במדע הוא תמיד דרך עראי, אפילו הוא קובע לו עיתים. כל זאת, כמובן, רק בתנאי שהוא כבר ביטא בבהירות, שהמדע טפל לתורה – כדרך שהפרנסה טפלה לתורה. משום כך האיסור ללמוד מדע דרך קבע יכול להיאמר רק במי שעוסק במדע לשמו. כי רק הקובע עתים למדע לשמו – כדרך שהוא קובע עיתים לתורה לשמה – כבר גילה, ששניהם עיקריים בעיניו. ולפיכך, רק הוא נחשב עוסק במדע דרך קבע, ורק עליו אמר הרמ"א, שאסור ללמוד שאר חכמות דרך קבע.

נמצינו למדים מכל זה כי מחלוקת שני הגדולים האלה תלויה בשאלה, אם אסור לייחס למדע חשיבות כלשהי, או אסור רק להשוות את חשיבותו לחשיבות התורה. והעובדה, שזוהי באמת נקודת המחלוקת שבינם, ניכרת בבירור מעצם לשונם. שכן ר' ברוך בר מדגיש וחוזר ומדגיש, שחכמת האומות איננה "חשובה" להשלמת איש ישראל, ואין עוד "השכלה והשלמה אנושיות" זולת התורה. ודברים אלה אינם כתובים כלל בדברי ר' אלחנן וסרמן. היפוכו של דבר; הרי הוא מביא את דעת הרמב"ם, ש"באמת כל החכמות נצרכות ליישוב העולם אלא שאינן התכלית רק האמצעים להתכלית". משום כך אין הוא אומר, שאין כל חשיבות למדעים, אלא הוא אומר רק, שאסור לייחס "להם חשיבות כחשיבות התורה"; שכן "תכלית כל הבריאה היא התורה לבדה, והעושה שאר חכמות קבע נראה מדעתו, שהן תכלית בפני עצמן וזהו נגד דעת תורה". וגם בקובלתו על הרבנים הוא מתלונן רק על כך, "שהשוו במדרגה אחת לימוד חכמה חיצונית ללימוד התורה".

אולם אף על פי שזוהי ככל הנראה, נקודת המחלוקת שבין שני הגדולים האלה, הרי עצם הדברים שהובאו כאן בשמם מוסכמים בלא ספק על שניהם, שכן על כורחנו אנחנו אומרים, שגם ר' ברוך בר מודה, שכל החכמות נצרכות ליישוב העולם. ומאידך גיסא, מסכים מן הסתם גם ר' אלחנן וסרמן, שכל החכמות האלה אינן מוסיפות דבר להשלמתו האישית והמוסרית של האדם. כל המחלוקת היא רק על הערכת החשיבות של החכמות האלה. לדעת ר' ברוך בר, אין לייחס שום ערך לחכמה "הנצרכת רק ליישוב העולם", שהרי אין היא מוסיפה דבר להשלמתו הרוחנית של האדם, והיא דרושה רק למי שזקוק לה לצרכיו המעשיים. משום כך אין היא מוסיפה תפארת לבעליה, ואין היא מקנה לו מעלה וחשיבות, וכל ערכה מתמצה בתועלת שמפיקים ממנה למעשה. כנגד זה סבור ר' אלחנן וסרמן, שגם חכמה הנצרכת ליישובו של עולם בלבד יש לה מעלה ומותר להתהלל בה, ותפארת היא לבעליה – אפילו אין הוא זקוק לה למעשה – ובלבד שידע, שהיא רק האמצעי ואילו התורה היא התכלית. משום כך מזכיר ר' אלחנן וסרמן

בדבריו, שכל החכמות נצרכות ליישובו של עולם, ואילו ר' ברוך בר אינו מזכיר עניין זה כלל, שהרי אין הוא מייחס לו כל ערך.

(ח)

אין אנחנו באים להכריע כאן בין שתי שיטות אלה. אולם נראים הדברים, שדעתו של ר' ברוך בר היא במובהק דעת יחיד, ורבים ושלמים חולקים עליו<sup>5</sup>. משום כך יש לומר, שהסומך על דעתו של ר' אלחנן וסרמן לא הפסיד, ובלבד שייקיים את הוראתו בשלימות, כלשונה – ובעיקר כרוחה. ולצורך זה אין די שילמד מדע רק "לשם אומנות", אלא עליו לקבל על עצמו את כל עומק המשמעות הבאה לידי ביטוי בהוראה זו. רק מי שחדור הכרה בערך היחסי של המדע, רק מי שיודע במעמקי נפשו, שהמדע הוא אמצעי ואילו התורה היא התכלית – רק הוא מותר לו לעסוק דרך קבע במדע "לשם אומנות". ולפיכך רק אם נוצרו התנאים, שגם אנשי מדע מובהקים רואים את עצמם טפלים לחכמי תורה, אפשר לעודד צעירים ללכת לאוניברסיטה כדי ללמוד שם מקצוע המפרנס את בעליו.

ונראה, שמבחינה זו אכן חלה התפתחות חיובית בדור הזה. שכן, כבר הזכרנו לעיל, כי שיטת תורה עם דרך ארץ נאבקה היום על קיומה, לפי שכבר יצא הקול בין כותלי בית המדרש וגם ברחובה של עיר, שאין חכמה כחכמת התורה, ואין כבוד ככבודה של תורה. כי כבר הועם הזוהר של המדע, ונתבדו כל הציפיות שהאנושות תלתה בו. גם הציבור הרחב כבר יודע, שאין בשורה בפי חכמי המדע, ולא הם ירפאו את שבר הדור. ולפיכך הכל נושאים את עיניהם אל חכמי התורה, המקרינים סמכות מוסרית, ודבר ה' בפייהם אמת. ותחושה זו נותנת את אותותיה בלבות הצעירים, שרבים מהם מבקשים ללמוד רק תורה לשמה, ואינם נמשכים כלל להיכלי המדע. וכך מתקבל הרושם כאילו כבר "איכשר דרא", ושוב אין צורך ב"תורה עם דרך ארץ", ואפשר היום לחנך צעירים, שיפנו רק אל שערי בית המדרש, וידירו את רגליהם מן האוניברסיטה, שקסמה פג בעיניהם.

אולם היא הנותנת. דווקא משום שכבר הוכשר הדור לוותר על תורה עם דרך ארץ – דווקא משום כך כבר הוכשר הדור להגשים תורה עם דרך ארץ. שהרי עצם הרעיון, שאפשר לנהל את חיי העם בלי לימודים אקדמיים, הוא אבסורד גמור<sup>6</sup>; אין הוא אלא הילכתא דמשיחא, ורק דוחקי הקץ יוכלו

5. וראה גם את דברי הרב יוסף רוזין מרוג'צ'וב והרב אברהם אליהו בלון, ראש ישיבת טלז בתשובותיהם אל הרב שמעון שוואב; והשווה הערה 1.

6. אין ספק, שגם ר' ברוך בר לא נתכוון לכך; והשווה הערה 10.

תורה עם דרך ארץ בימינו, יחס ההלכה ללימודים אקדמיים

להעלות על דעתם, שאפשר להגשים אותו הלכה למעשה. אלא שלעולם יכול להתעורר הספק בלב מחנכי הדור, אם כבר הוכשרו הלבבות לתורה עם דרך ארץ על פי טהרת הרעיון הזה. ומבחינה זו הרי עצם העובדה, שחניכים רבים שוב אינם דורשים תורה עם דרך ארץ, היא המאפשרת למחנכיהם לעודד אותם לתורה עם דרך ארץ. ודווקא אותם חניכים, המתלבטים אם לפנות לתורה או לדרך ארץ, הם הראויים – יותר מכל חבריהם – לבחור בדרך זו. אם חשקה נפשם בתורה בלבד – בלי כל פקפוק – הרי עליהם אמר רב נהוראי, מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה. ואם חשקה נפשם במדע בלבד, ספק אם ידעו להעריך כהלכה את היחס שבין תורה למדע, ויש מקום לחשוש שיראו במדע את חזות הכל, וחכמת האומות תהיה שקולה בעיניהם לחכמת התורה. שונה הדבר באלה, שדרכם איננה נהירה להם, והם מתלבטים בין תורה למדע. בעצם לבטיהם הרי הם מגלים, שהתורה היא להם הערך העליון, ולפיכך היו רוצים לעסוק בה בלבד. יחד עם זה הרי הם יודעים שהקדשת כל החיים ללימוד תורה היא למעלה מדרגתם. הם חשים בעומק לבם, שכתר תורה איננו להם "כתר הילומים", והזר הזה עלול להיות להם לזר<sup>7</sup>, ולפיכך מוטב להם ללכת בדרך המתאימה לתכונותיהם הנפשיות והשכליות. בין אלה מצויים המועמדים האידיאליים של הגשמת תורה עם דרך ארץ. אם אלה ילמדו מדע "לשם אומנות", לעולם יראו את עצמם טפלים לתלמידי חכמים, הלומדים תורה לשמה. הם ישוו לנגדם תמיד, שהם חוקרים רק את העולם שלמטה מן השמש, ואילו משמעות העולם הזה מפורשת בתורה, שמקורה בעולם שלמעלה מן השמש. הם יבטאו בהליכותיהם ובכל שאיפותיהם, שתורה היא התכלית, ושאר כל המדעים הם רק אמצעים. וזו כל תמצית תורה עם דרך ארץ, וזו כל תורת האדם.

(ט)

הדברים שנאמרו עד כה דנו במי שלומד מדע לשם אומנות – לצורך פרנסתו. אולם נראה, שעדיין לא מיצינו בכך את כל ההיבטים של לימוד מדע לשם אומנות. שהרי יש תלמידים הלומדים מדע מתוך מניעים אידיאליסטיים: לא כדי להתפרנס, אלא כדי להביא תועלת לעולם. ולעניין זה עלינו לחזור ולעיין ביחס שבין תורה ומלאכה, כדרך שהובן על ידי חז"ל. כבר הזכרנו לעיל שחייב אדם לעשות את תורתו קבע ואת מלאכתו עראי. אולם נראה, שדברים אלה אינם אמורים בלא תנאי, ואין הם נוהגים בכל

7. השווה שמות רבה לד, ג.

אדם. שכן לאמיתו של דבר כוללת כל מלאכה שני עניינים. היא מספקת פרנסה לבעליה – ויחד עם זה יש בה גם משום תרומה ליישובו של עולם. ואין שום אדם יכול לעסוק במלאכתו אלא אם כן מובטח לו, ששתי המטרות האלה מתקיימות בידי. נחתום לא יאפה לחם וסנדלר לא יתקן מנעלים אם לא ישלמו להם את שכרם משלם. אך מאידך גיסא, אין אדם מסוגל לחפור בורות על מנת לחזור ולסתום את הבורות החפורים – אפילו ישלמו לו בשכרו כל הון שבעולם. אולם אף על פי שכל עובד נותן דעתו לשתי המטרות האלה כאחת, אין הוא מתייחס אליהן בשווה. ומבחינה זו דעות הבריות שונות זו מזו. רוב בני אדם עובדים רק למען שכרם – אלא שאין הם מוכנים לעבוד, אם אין עבודתם מביאה תועלת לפרט או לכלל. אולם יש בני עלייה והם מועטים, הרואים בעבודתם שליחות. הללו מכוונים את לבם רק לתקנת היחיד והחברה, ועבודתם היא קודש לזולת. אך הואיל והם זקוקים גם לפרנסת ביתם, הם גם דורשים שכר על עבודתם. אך שכר זה איננו בעיניהם אלא כעין "שכר בטלה". לאמיתו של דבר הם עובדים לשם שמיים – בלא כל תמורה, אלא שהם מבקשים פיצוי על הפסד זמנם, המונע מהם להשתכר לפרנסתם.

ועל פי הדברים האלה נוכל להסביר את מחלוקת הראשונים ביחס למאמר המשנה: "יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ" (אבות ב, ב). לדעת רבנו תם, "תלמוד תורה טפל לגבי דרך ארץ", ואילו לדעת ר' אלחנן יש לעשות את התורה עיקר ואת דרך ארץ טפל (תוספות ישנים ליומא פ"ה, עמ' ב). מחלוקת זו נתפרשה על ידי ר' אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים ח"ב סימן מז) על פי האמור במדבר רבה (יג, טו): "סולת בלולה בשמן – זו התורה שצריכה לבלול במעשים טובים כהיא דתנינן יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ". הרי לפנינו, שלשון "דרך ארץ" האמור במשנה רומז, לדעת המדרש, למעשים טובים. ועל פי זה יש לפרש את מחלוקת הראשונים בפירוש המשנה הזאת. רבנו תם מפרש אותה על פי המדרש: יפה תלמוד תורה עם מעשים טובים. והואיל ולא המדרש עיקר אלא המעשה, הרי זה מובן, שתלמוד תורה טפל לגבי "דרך ארץ", שהוא מעשים טובים. ואילו ר' אלחנן מפרש את המשנה כמשמעה, ו"דרך ארץ" הוא המלאכה המפרנסת את בעליה. והואיל וכבר נאמר במקום אחר, שיש לעשות את התורה קבע ואת המלאכה עראי, עלינו לומר גם כאן, שתורה היא עיקר ודרך ארץ טפל.

אולם קשה מאד לפרש את לשון "דרך ארץ" האמור במשנה כ"מעשים טובים" – במשמע המקובל של מונח זה, שכן לא מצאנו משמעות זו במקום אחר. ואין להעלות על הדעת, שנטילת לולב או אפילו מתן צדקה לעני ייקרא בלשון חכמים "דרך ארץ". וגם המדרש בוודאי לא נתכוון להוציא את המשנה מידי מפשרה בצורה כה קיצונית. אלא נראים הדברים שהכל מודים כי לשון

"דרך ארץ" האמור במשנה מתפרש כמשמעו: מלאכה המפרנסת את בעליה. אלא שהמדרש סבור, שגם מלאכה המפרנסת את בעליה יכולה להיקרא "מעשים טובים" – במשמעו הרחב של מושג זה. שכן כל מעשה נדון על פי כוונת הלב של עושהו. כאשר אדם עוסק במלאכה כדי ליטול שכר בעמלו, הרי אין כאן אלא מעשה של רשות. אולם כאשר הוא נותן דעתו לתועלת שהוא מביא לזולת, אין לך מעשה טוב יותר מזה. כך אמרו חכמים, כי "חנוך תופר מנעלים היה, ועל כל תפירה ותפירה היה מייחד ייחודים לקונו"<sup>8</sup>. אולם אין ספק, שחנוך לא היה מייחד ייחודים על כל פרוטה ופרוטה שהוא עתיד ליטול בשכר תפירתו, אלא היה מייחד ייחודים על עצם תפירתו, על שזכה לגמול חסד עם הבריות ולהנעיל רגלי יחפים. והוא הדין הדבר בכל המלאכות שבני אדם עוסקים בהן. האיכר הקוצר את התבואה, הרפתן החולב את הפרה, החייט התופר את השמלה – אם דעתם נתונה רק לשכר עבודתם, עדיין אין הם עושים "מעשים טובים". ברם, אם הם רואים בעבודתם שליחות, אם רצונם להאכיל רעבים, להשקות צמאים ולהלביש ערומים, הרי הם אנשי חסד מובהקים, העושים את שליחות יוצרם, והם דומים לקונם במעשיהם הטובים ומייחדים לו ייחודים. וכדרך שהוא גומל חסד בתורתו, מתחילתה עד אמצעה ועד סופה, כך הם גומלים חסד בעבודתם – מתחילת עלות השחר ועד צאת הכוכבים.

ועל פי הדברים האלה כבר נוכל לפרש יפה את מחלוקת רבנו תם ור' אלחנן. נראה שאין ביניהם כל מחלוקת רעיונית, ואף אין הם חלוקים בפירוש המונח "דרך ארץ", אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי. רבנו תם דן באדם האידיאלי, הרואה במלאכתו שליחות אנושית חברתית, ואילו השכר שהוא נוטל בעמלו איננו בעיניו אלא שכר בטלה. אדם זה למד בתורה את כל האידיאלים הרוחניים העיוניים. כאשר הוא עוסק לאחר מכאן במלאכתו, הרי הוא מגשים את האידיאלים האלה הלכה למעשה. על אדם זה אומר המדרש, שדרך ארץ שלו קרוי מעשים טובים, שהרי במלאכתו הוא מוציא אל הפועל את כל המעשים הטובים הכתובים בתורה כאידיאלים עיוניים. והואיל ולא המדרש עיקר אלא המעשה, הרי תלמוד תורה טפל כאן לדרך ארץ. ואילו ר' אלחנן דן ברוב בני אדם. אלה עוסקים במלאכה כדי ליטול את שכרם. ואף על פי שאין ספק שגם אלה לא היו מסוגלים לעסוק במלאכה זו, אילמלא היה בה גם צד של "מעשים טובים", הרי דעתם איננה נתונה לתועלת שהם מביאים לזולתם, אלא לשכר שהם נוטלים לעצמם. אנשים אלה עוסקים כל היום בקיומם החומרי, ורק אחר כך, כאשר הם באים

8. הובא במכתב מאלהו מאת הרב אליעזר דסלר, כך א, עמ' 34 – בשם מדרש תלפיות ערך "חנוך".



לבית המדרש הם קונים שם את השלמות הרוחנית, הנותנת משמעות לחייהם. והואיל ואין ספק, שהקיום החומרי הוא רק הבסיס לתוכן הרוחני, הרי דרך ארץ ראוי להיות טפל כאן לתלמוד תורה. נמצא, שרבנו תם מפרש את המשנה בבני עלייה, שהם מועטים, ואילו ר' אלחנן מפרש אותה ברוב בני אדם – ואין ביניהם אלא משמעות דורשין בלבד.

על פי הדברים האלה נוכל לפרש את הברכה, שנוהגים לברך את התינוק אחרי כניסתו לבריתו של אברהם אבינו: "כשם שנכנס לברית כך יכנס לתורה לחופה ולמעשים טובים" (שבת קלז ע"ב). נראה שברכה זו מיוסדת על הברייתא המפרטת את מצוות הבן על האב: "האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אשה וללמדו אומנות" (קידושין כט ע"א). נמצא, שכך אומרים הנוכחים בשעת הברית אל האב: כשם שזכית למול את בנך, וכך קיימת בו את המצוה הראשונה ממצוות הבן על האב, כן תזכה לקיים גם את שאר כל המצוות המוטלות על כל אב: תזכה ללמדו תורה, להשיאו אשה ואף ללמדו אומנות; ויהי רצון, שהאומנות לא תהיה לו רק דרך ארץ של חולין, הבא לבסס רק את קיומו החומרי, אלא תהיה זאת דרך ארץ של שליחות, שכולה מעשים טובים. הוה אומר: אל יעשה תלמוד תורה עיקר ודרך ארץ טפל – על פי הדמות שנצטיירה לעיני ר' אלחנן, אלא יזכה לעשות תלמוד תורה טפל לדרך ארץ – על פי הדמות האידיאלית שנצטיירה לעיני רבנו תם.

(י)

כל הדברים האלה, האמורים באומנות עצמה, אמורים גם במי שלומד מדע לשם אומנות. גם כאן עלינו להבחין בין שני סוגי תלמידים. יש מי שלומד כדי להתפרנס אחר כך מעבודתו המדעית ואילו בני עלייה מכשירים את עצמם להציל בני אדם בעזרת תגליותיהם ולתרום את תרומתם ליישובו של עולם. ונראה שכל אותה מחלוקת חכמים שנתבארה לעיל דנה רק בבני אדם רגילים, הלומדים מדע כדי להתפרנס הימנו. ודבר זה מוכח מעצם העובדה, שהם השיבו תשובה למי ששאל אותם לצורך הרבים. ומכאן, שדבריהם אמורים כנגד הרבים. הדעת נותנת איפוא, שהם דיברו בהווה ובמצוי, ולא במיעוט שאינו שכיח. דבר זה מוכח בבירור מדברי ר' ברוך בר, שהרי הוא מזכיר בכל דבריו רק את הלומד לצורך פרנסתו. עליו הוא אומר, ש"לא מהני מה שמשתלם תשלומין ומתפרנס עי"ז דאדרבא זה גרע יותר דעושה ביטול תורה בידיים ומסיר את התורה מלבו וגם נהנה מהעבירה". כנגד זה אין הוא דן כלל בשאלה, אם תעמוד לו זכות "המעשים הטובים", שעתיד הוא לעשות בעבודתו המדעית.

והואיל ומכל זה מוכח, שכל דברי ר' ברוך בר אמורים רק ברוב בני אדם, הלומדים מדע לצורך פרנסתם, הרי הדעת נותנת, שגם דינו נוהג רק באלה. רק עליהם הוא אומר, שהם לומדים, לאמיתו של דבר, מתוך אהבת החכמה. והואיל והתועלת המעשית של אותה חכמה איננה דרושה להם מצד עצמה – שהרי הם מתכוונים רק לפרנסתם – הרי הם שמחים ומתפארים בעצם מעלת החכמה שקנו. וזהו בדיוק הדבר שהתורה איננה רוצה בו. שונה הדבר באותם בני עלייה המועטים, הלומדים מדע לשם המעשים הטובים של האומנות. באלה אפשר לשער, שהם אוהבים את המדע, משום שהוא מכשיר אותם למלא את שליחותם ולתרום את תרומתם לחברה או ליחיד. נמצא, שאין הם אוהבים את החכמה מצד עצם מעלתה, אלא מצד התועלת המעשית שבה – שהרי היא "נצרכת ליישוב העולם". ואכן זהו בדיוק ערכה של החכמה כדרך שהתורה מבינה אותה לדעת ר' ברוך בר. ולפיכך הרי זה מסתבר, שאלה מותרים ללמוד מדע לכל הדעות, שהרי אין הם מייחסים למדע ערך של חכמה, אלא הם רואים בו רק מכשיר ליישובו של עולם. ואין שום גדול בישראל, השולל מן המדע את הערך הזה.

וכל דברים האלה אמורים בקל וחומר במי שלומד מדע כדי לקיים מצוות ממש, כגון מי שלומד רפואה כדי לרפא חולים<sup>9</sup>, או מי שלומד הנדסה כדי לבנות בתי כנסיות ובתי מדרשות או בתים למגורי עניים. אם אלה אינם נותנים דעתם לפרנסתם, אלא למצוות שהם עתידים לקיים, שוב אין לנו כל סיבה לחשוך בהם, שהם יתפארו בחכמתם, ויראו בה מעלה בזכות עצמה. שכן, אלה יראו את חכמתם רק כמכשיר לקיום מצוות, ולפיכך לא יתפארו בחכמה שקנו אלא בחולים שריפאו ובבתים שבנו לשמו יתברך. ושבח הוא לאדם, שהוא שמח במצוות שהוא מקיים – ובחכמה המכשירה אותו לכך. ודברים אלה האמורים בחוץ לארץ רק במיעוט המקצועות, אמורים בארץ ישראל כמעט בכל המקצועות. שהרי הרוב המכריע של המקצועות הנלמדים באוניברסיטה דרושים לניהול התקין של המדינה. ולפיכך כל העוסק בהם איננו רק תורם תרומה "ליישוב העולם", אלא הוא מקיים את מצוות יישוב הארץ. וכל הלומד מדע לצורך קיום המצוה הזאת, לא יתפאר בחכמתו, אלא במצוות שבידו. וראוי לו לאדם לשמוח בחלקו ולהתהלל במעשיו הטובים – ולתת שבח והודיה למי שחנן אותו דעת לעשות את המעשים האלה<sup>10</sup>.

9. וראה גם ספר שערי תלמוד תורה עמ' רצא. הוא מקשה שם על דעת ר' ברוך בר מן הרמב"ם וגדולים אחרים שהיו רופאים, ואין להעלות על הדעת שלמדו רפואה דרך עראי. קושיה זו מתיישבת על פי האמור כאן; והשווה גם הערה 10.

10. יכול בעל דין לחלוק ולומר, שגם הלומד מדע לשם התועלת המעשית שבה – ליישובו של עולם או לקיום מצוות – מתכוון תמיד גם לערך החכמה שבו, וסופו ש"יתרפק

(יא)

הדברים שנאמרו עד כה דנו בתורה עם דרך ארץ על פי המשמעות שהיתה מקובלת ביהדות גרמניה: תורה עם לימודי חול. אולם אי אפשר לסיים את הדיון הזה בלי לנגוע גם במשמעות הפשוטה של מושג זה. תורה עם מלאכה שיש בה כדי פרנסה. שכן נראים הדברים, שהיום צעירים רבים מסרבים ללמוד מדע "לשם אומנות" – לא משום שהם פוסלים את המדע, אלא משום שהם פוסלים את האומנות. הם מבקשים להישאר ב"עולם הלימוד", משום ש"עולם המעשה" נחשב פגום בעיניהם. שוב אין זה שבח לאדם שהוא נהנה מיגיע כפיו, אלא כל בחור וטוב שואף לשבת באהלה של תורה כדי להיות "גדול בתורה". וזו היא תופעה תמוהה ביותר, שאין לה כל מקור לא בהלכה ולא במנהג ישראל. שהרי בדורות שעברו היו רק יחידי סגולה מקדישים את חייהם ללימוד תורה, ואילו הדרך הסלולה לרבים היתה בכיוון לחיי המעשה – למסחר, לעבודת כפיים ולכל מלאכה המפרנסת את בעליה. נמצא, שהשיטה של הכוונת כל הצעירים ל"כולל" – אפילו הם ניחנים בכשרונות בינוניים או אף פחות מזה – היא חידוש של הדור הזה. ועל כגון זה כבר נאמר "חדש אסור מן התורה".

לאהוב לימוד זר". אולם גם לפי ההנחה הזאת עדיין אין זה ודאי כלל, שר' ברוך בר היה אוסר לימוד מדע המביא לידי קיום מצוות. שהרי הוא רק אמר, שהאיסור ללמוד מדע דרך קבע איננו נדחה מפני הצורך בפרנסה, "אדרבה עוד יותר גרוע שנהנה מעבירת ביטול תורה" (בקום ועשה); אך אין בדבריו כל רמז, שהאיסור איננו נדחה ממצוות ומעשים טובים. משום כך נראה, שאפילו הוא לא היה אוסר ללמוד רפואה (גם בלי היתר של פיקוח נפש). והדברים אמורים גם במקרה שהרופא מתכוון רק לפרנסתו – שהרי מאליו הוא מקיים מצוה. וגם אי אפשר לשלול ממנו את זכות המצוה, משום שעשה אותה בלא "כוונה". כי הדעת נותנת שדין "מצוות צריכות כוונה" נאמר רק במצוות כדוגמת שופר ומצה, שמי שעשה אותן בלא כוונה לא עשה כלום, ואין הוא אמר במצוות כגון השבת אבידה או הצלת נפש, שגם מי שעשה אותן בלא כוונה קיים את הנרצה בהן. ובלאו הכי כבר אמרנו, שגם מי שעובד רק לצורך פרנסתו נותן תמיד דעתו גם לתועלת שבעבודתו. ומסתבר, שגם כוונה צדדית זו נחשבת כוונה לעניין מצוות צריכות כוונה.

ועל פי הדברים האלה נראה, שכל דברי ר' ברוך בר אמורים רק בחוץ לארץ, שרוב המקצועות הנלמדים שם מועילים רק לפרנסה או ליישובו של עולם, ואין הם אמורים בארץ ישראל. שכן רוב המקצועות הנלמדים באוניברסיטה תורמים תרומה ליישוב הארץ. נמצא, שכל העוסק בהם מקיים מצוה מאליו. ועל כורחנו אנחנו אומרים כן. שאם באת לומר, שאסור ללמוד מדע לשם אומנות אפילו בארץ ישראל, יהיה עלינו לשכור "גויים של שבת" אפילו בששת ימי המעשה וכל משק המדינה יהיה מסור בידי אנשי מדע מאומות העולם; ואילו יהודים יוכלו לעשות רק את העבודות הפשוטות, שאינן דורשות הכשרה מדעית. וזהו דבר שאיננו ניתן להיאמר כלל.

אין ספק, שיש לתופעה זו סיבות אחדות, שאי אפשר לדון כאן בכלן. אולם נציביע כאן על סיבה אחת, שאולי יש לה משקל. כבר הזכרנו לעיל, שאין אדם יכול לעבוד לפרנסתו, אם אין הוא מאמין גם בתועלת שעבודתו מביאה לכלל או לפרט. בהתאם לכך פירש דודי ר' יצחק ברויאר זצ"ל את משמעות "תורה עם דרך ארץ". אין מדובר כאן רק בשילוב טכני של תורה עם מלאכה, אלא נידון כאן עצם היחס שבין תורה ו"דרך ארץ". כי התורה נועדה לשלוט בעולם ולעצב את חיי המעשה. אין היא שוכנת רק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, אלא היא מבקשת לשכון גם בעולם החול על מנת לקדש אותו בקדושתה. ולפיכך גם מלאכת החול, שאדם עוסק בה לפרנסתו, היא מלאכה של קודש, הבאה להגשים את התורה. שהרי הוא תורם בה את תרומתו ליישובו של עולם על פי האידיאלים הכתובים בתורה. הוא בונה עולם, הנשלט על ידי התורה והמתנהג על פי חזונה. ואם אדם מתכוון לכך במלאכתו, שוב אין הוא עושה תורה עיקר ודרך ארץ טפל, אלא תלמוד תורה שלו ראוי להיות טפל לדרך ארץ. שהרי מלאכתו היא בבחינת "מעשים טובים", והיא מתקנת את העולם במלכות שדי.

אולם תפיסה זו, שהיתה שגורה בפי הוגי הדעות של יהדות "תורה עם דרך ארץ", לא התגשמה, לאמיתו של דבר, בשום מקום. ומבחינה זו רק הוחמר המצב בדורות האחרונים, ועובדה זו נטלה כל משמעות מן העיסוק בדרך ארץ. והדברים אמורים בייחוד ב"תורה עם דרך ארץ", המבקשת להתגשם בחוץ לארץ. כאשר עובד שם אדם במפעל כלכלי, הרי הוא מצפה למשכורתו המשתלמת לו בסוף החודש. אולם אין הוא יכול לעבוד במפעל הזה, אלא אם כן הוא מזדהה עמו, מחייב את מטרותיו ושוחר את טובתו בכל לבו. וכבן תורה הרי הוא מנסה לשכנע את עצמו שמפעל זה עושה "מעשים טובים", שהרי הוא תורם תרומה ליישובו של עולם. אולם איזה עולם הוא זה, שהמפעל עוסק ביישובו! הן זה הוא העולם המתנכר של אומות העולם, שעמד מנגד, כאשר הובל עם ישראל להשמדה. זה הוא עולם הגויים, שישאל שוכן בהם לבדד, ואין הוא רוצה "להתחשב" בהם. נמצא, שהוא בונה עולם של חול גמור, שהתורה איננה שולטת בו, ואין היא מעצבת אותו ברוחה. מה מקום יש כאן לדבר על "תורה עם דרך ארץ", על השלטת התורה בחיי המעשה<sup>11</sup>!

ודברים אלה אמורים – בעוונותינו הרבים – גם בארץ ישראל. שהרי יש גדולי תורה וראשי ישיבות השוללים את מדינת ישראל – עוד יותר משהם שוללים את מדינות הגויים. אחדים מהם רואים אותה כמעשה שטן ממש. אחרים סבורים, שהיא נוסדה מתוך הסתר פנים, ולא יד ה' נתגלתה

11. השווה גם הידושי חת"ם סופר לסוכה לו ע"ב ד"ה דומה לכושי; וראה גם הערה 21.

בנס תקומתה. ולפיכך כל העוסק ביישובו של עולם במדינת ישראל, מיישב עולם של חול גמור, שאי אפשר ליחס לו שום משמעות של קדושה. וכתוצאה מכך כבר נוצר ניתוק טראגי בין תורה לדרך ארץ. כי התורה נמלטה אל עולם הישיבות, ורק שם נשמע קולה. ואילו דרך ארץ מתגשם רק ב"רחוב" החילוני, שהתורה איננה שולטת בו, ואין לה חלק בעיצובו. וזו היא אפוא הברירה, הניצבת בפני צעיר הבא לבנות את חייו. אם יישב באהלה של תורה, יחיה כל ימיו בקדושה ובטהרה; אפילו רגע אחד לא יסיח את דעתו מן המטרה האמיתית של חייו, וכל מעשיו ומחשבותיו יהיו נתונים רק להגשמתה. כנגד זה אם יבנה את חייו בעולם החול, לא יוכל להגשים שם תורה עם דרך ארץ, אלא לכוונו יהיה קרוע בין תורה לבין דרך ארץ. בכל שעות היום הוא יעבוד את עבודתו, יזדהה עמה ויאמין בערכה. הוא לא יסכים לראות בה רק מקור של פרנסה, אלא הוא ישלה את עצמו שהוא עושה "מעשים טובים" ועוסק ביישובו של עולם. אולם כאשר יחזור לעת ערב לקביעותו בבית המדרש, הוא ילמד להכיר את המשמעות האמיתית של מעשיו: הוא תרם את תרומתו לבניינו של "הרחוב" החילוני, שכולו מרד בה' ובתורתו. ויחד עם כל באי בית המדרש הוא יתפלל לחורבנו של העולם הזה, שהוא עסק כל היום בבניינו. וכך הוא עושה פלסתר את כל הרעיון שהוא האמין בהגשמתו. שהרי כל חייו הוא עוסק בתורה "עם" דרך ארץ; ואף על פי כן תורתו היא בלי דרך ארץ, ודרך ארץ שלו הוא בלי תורה. ושום צעיר אידיאליסט איננו יכול לעמוד בסתירה הזאת.

(יב)

אולם לא כך היו הדברים צריכים להיות. שהרי לאמיתו של דבר, ארץ ישראל היא המקום היחיד בעולם, שאפשר לקיים בו תורה עם דרך ארץ כהלכה<sup>12</sup>. שכן כל תלם שאדם חורש בארץ הזאת, כל בית שהוא בונה בה, כל מפעל שהוא מקים בה תורם את תרומתו ליישוב ארץ ישראל, שאין ערוך למצות ישיבתה. ובכל נדבך שהוא מוסיף לביסוס המדינה הוא מחזק את "מדינתנו,

12. ראה Weltwende מאת ד"ר יצחק ברויאר, ירושלים 1979; נאמר שם (עמ' 190 ואילך) בבהירות, שאין כל אפשרות להגשים תורה עם דרך ארץ כהלכה במסגרת החיים הכלכליים והלאומיים של עמי הנכר. המקום היחיד להגשמת האידיאל הזה הוא ארץ ישראל הנבנית בידי עם ישראל. ואילו בעל חת"ם סופר (ראה הערה 11) סובר, שהעוסק במלאכה בחוץ לארץ איננו תורם אפילו ליישוב העולם: "כשאנו מפורזים בעו"ה בין או"ה וכל שמרבה העולם יישוב מוסיף עבודת ה' חורבן". ורק בארץ ישראל עבודות הקרקע ואולי גם שאר האומנויות יש בהן משום יישוב העולם ו"הכל בכלל מצוה".

מדינת ישראל, יסוד כסא ה' בעולם" (אורות עמ' קס). ועתידה מדינה זו להתמלא דעת ה', והתורה תשלוט בה ותעצב את כל חייה. שהרי מאמינים אנחנו באמונה שלמה, שלא עביד רחמנא ניסא בכדי, כאשר פעל דבר שלא נעשה כדוגמתו בשום אומה ולשון. אין אנחנו מעלים על דעתנו, שפזורים נתקבצו מארבע כנפות הארץ בתהליך טבעי וכמנהגו של עולם. אלא ה' בעצמו ניחם את דרכי ציון האבלות ומילא את ירושלים צאן אדם. והרחוב הזה, שאנחנו מוקיעים היום את ריקנותו ואת חילוניותו – הוא הוא הרחוב שעליו הובטחנו מפי הנביא, ש"רחובות העיר ימלאו ילדים וילדות משחקים ברחובותיה" (זכריה ח, ה). ואותם ילדים וילדות, הנראים היום מרוקנים מתורה ומקדושה, עוד ינועו מים עד ים מתוך צימאון לשמוע את דבר ה'. ולפיכך כל המשתתף בבניינו של הרחוב הזה מניח את התשתית לקיום דבר ה' הנאמן על כל בית ישראל, והרי הוא נעשה שותף להקב"ה המחיש גאולה לעמו.

ורק מחנך המבין כך את משמעות מדינת ישראל יכול לחנך את תלמידיו לתורה עם דרך ארץ. שהרי אין הוא מחנך אותם לאישיות מפוצלת, הנקרעת בין תורה לדרך ארץ. אף אין הוא מחנך אותם לחומרנות גסה, הרואה בעבודה רק מקור של פרנסה בלבד. אלא הוא מחנך אותם לחיים של שליחות והארמוניה גמורה. בשבתם בבית המדרש הם ילמדו את חזון החיים האידיאליים של התורה. אולם גם בעת שהייתם באהלה של תורה הם ידעו, שלא המדרש עיקר אלא המעשה. ולפיכך תלמוד תורה שלהם יהיה טפל למעשים הטובים שהם יעשו במלאכתם, שהרי במלאכתם הם מכינים אותו דרך ארץ, שעתידיה תורה לשלוט בו ולעצב אותו ויחד עם זה הרי הם משתתפים בהכנתה של גאולת ישראל, שהיא משאת נפשו של כל העולם כולו.

רק מי שכך מחנך לתורה עם דרך ארץ – במשמע של תורה עם מלאכה – רק הוא יוכל לחנך גם לתורה עם דרך ארץ במשמע של תורה עם מדע. שהרי כבר ראינו שאי אפשר להתיר לימוד מדע דרך קבע אלא "לשם אומנות" בלבד. אולם רק מי שהאומנות היא בעיניו שליחות וחזון יוכל למצוא סיפוק מלא בהיתר הזה. כי הוא יעסוק במדע כדי לעשות אחר כך את המעשים הטובים של יישוב הארץ וביסוס מדינת ישראל. נמצא, שלעולם אין הוא מסיח את דעתו מן המטרה האחת של כל חייו. בבית המדרש הוא לומד את חזון המעשים הטובים. משם הוא פונה אל האוניברסיטה כדי להכשיר את עצמו לעשות את המעשים האלה. בגמר לימודיו הוא פונה לעבודתו המדעית, שכולה שליחות ומעשים טובים. וכך כבר יש התאמה גמורה בין מספר השעות שהוא מקדיש לעבודתו לבין הערך שהוא מייחס לה. שהרי הוא עסוק במלאכתו רוב שעות היום – ובה הוא רואה גם את

עיקר שליחותו. ולא רק לימודיו האקדמיים, אלא אפילו תלמוד תורה טפל בעיניו למעשים הטובים שהוא מגשים בעבודתו.

(יג)

וכך הגענו בסופו של דבר אל הטראגדיה הגדולה של שיטת תורה עם דרך ארץ. שיטה זו נוסדה כמפעלו ההיסטורי של הרב הירש. אולם בית מדרשו של הרב הירש נחשב – מסיבות היסטוריות שונות – כעומד בניגוד אידיאולוגי חריף עם בית מדרשו של הרב קוק. משום כך היה זה רק טבעי, שחניכי שיטת תורה עם דרך ארץ פנו בארץ ישראל אל אותם החוגים של היהדות, שקידשו מלחמת חורמה על משנתו של הרב קוק ושללו כל משמעות יהודית מן התחייה הלאומית הציונית. ובעצם ההצטרפות הזאת של תלמידי הרב הירש אל הנלחמים במשנתו של הרב קוק כבר גזרו כלייה על כל שיטת תורה עם דרך ארץ המקובלת בידיהם. שהרי בניהם של חניכי תורה עם דרך ארץ למדו באותן הישיבות שאינן מסוגלות בשום פנים לראות בשיטה זו משנה תורנית אידיאלית. ראשי הישיבות האלה אינם יכולים לחנך את תלמידיהם ללמוד מדע "לשם אומנות" – שהרי האומנות עצמה איננה כשרה בעיניהם. הם מציגים בפני תלמידיהם את כל השאלות שהם עתידיים להישאל על אורח חייהם: "קבעת עתים לתורה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר". אך אין הם מכשירים אותם להתכונן לשאלה הראשונה: "נשאת ונתת באמונה". יודעים הם ראשי הישיבות, ששמונים אחוז מתלמידיהם עתידיים לפנות לאומנות – או, חלילה, למדע לשם אומנות. אף על פי כן הם מחנכים אותם, כאילו כולם עתידיים להיות "גדולי תורה". שכן תורה עם דרך ארץ – בכל משמעות שאפשר לייחס לה – איננה נחשבת להם משימה תורנית, שניתן להציג אותה כמטרה חינוכית. שהרי דרך ארץ יכול להתגשם רק ב"רחוב". ואחרי שהרחוב פרק מעליו עול תורה ומצוות שוב אי אפשר לקיים בו תורה עם דרך ארץ. ואין תלונתנו כאן על ראשי הישיבות, שתורה עם דרך ארץ לא באה להם במסורת אבות. אבל קובלים אנחנו על חניכי תורה עם דרך ארץ, שיצאו מבית מדרשו של הרב הירש. אילו זכינו, היו פונים אל בית מדרשו של הרב קוק, שקידושו העתיד של הרחוב החילוני היה במרכז בשורתו הציונית. שם היו יכולים לתרום את תרומתם, ושם היה קולם נשמע. שם היו יכולים להקים ישיבות, המחנכות את הנער גם על פי דרכו של הרוב המכריע, ולא רק על פי דרכו של המיעוט הקטן. משערי הישיבות האלה היו יוצאים אותם תלמידים נבחרים, שנפשם חשקה בתורה, ואינם לומדים אלא תורה בלבד. אך ראשי הישיבות היו פונים בדבריהם גם אל רוב התלמידים, העתידיים ללמוד אומנות – או מדע לשם אומנות. הם

תורה עם דרך ארץ בימינו, יחס ההלכה ללימודים אקדמיים

היו מחנכים אותם לראות בעבודתם שליחות תורנית לאומית. הם היו מכשירים אותם לבנות את הרחוב של המדינה היהודית – העתיד להתמלא דעת ה' כמים לים מכסים. והתלמידים היו מאמינים באמונה שלימה, שהם סוללים את הדרך למרכבתו של המשיח, והם בונים את הרחוב, שעתידה תורה לשלוט בו על דרך ארץ. והנבחרים שבתלמידים האלה לא היו עושים את התורה עיקר ואת דרך ארץ טפל, אלא תלמוד תורה שלהם היה טפל לדרך ארץ.

הורתה ולידתה של שיטת תורה עם דרך ארץ היא בבית מדרשו של הרב הירש. אולם הגשמתה תלויה היום במשנת התחייה הלאומית, שהורתה ולידתה בבית מדרשו של הרב קוק. בימי הרב הירש עדיין השלינו את עצמנו, שאפשר להשליט את התורה על דרך ארץ של רחובות ערי הגויים. היום נפש הצעירים יוצאת לבנות את חומת ירושלים ולהשליט את התורה על רחובותיה ושווקיה. היום אי אפשר לקיים תורה עם דרך ארץ – בלי תורה עם דרך ארץ ישראל<sup>13</sup>.

13. מטבע לשון זה טבע ד"ר יצחק ברויאר בספר הכוזרי החדש עמ' 438. אך שם הוא נתכוון רק לומר, ש"תורה עם דרך ארץ ישראל" היא ההמשך וההשלמה של "תורה עם דרך ארץ". שכן בחוץ לארץ התורה היא בגלות, והיא יכולה לשלוט רק בחלק זעיר של החיים; ואילו בארץ ישראל היא יכולה להרחיב את גבולה ולשלוט במלוא רוחב החיים הכלכליים והלאומיים. אולם בתקופה מאוחרת יותר – אחרי שעלה ארצה וישב בה שנים רבות – כבר ביטא את הרעיון, שתורה עם דרך ארץ שבחוץ לארץ היא נטולת משמעות; וכלשונו – היא: Torso. והגשמה היחידה של תורה עם דרך ארץ היא בארץ ישראל. והשווה הערה 12.